

Harold Pinter yaradıcılığında insan psixologiyasının dərki

Solmaz Ələsgərova
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: solmazalasgerova@mail.ru

Annotasiya. Harold Pinterin psixoloji-fəlsəfi təhlilində təxəyyül və fantaziya aləmindən istifadə edərək şüurla maddi həyat arasında uçurumun olması şərh edilir, cəmiyyət və şəxsiyyət məsələsi qaldırılır.

Müasir insanın sosial münasibətlərin qapanmasında mürəkkəbliyi, siniflər və təbəqələr arasında fərqlərin olması fərdi deyil, bütövlükdə cəmiyyəti narahat edir. Müasir cəmiyyətin həyat şəraitinə uyğunlaşma prosesində özünü təsdiq etmək müasir insanların qarşılaşdığı ən çətin, çox vaxt həll olunmayan problemə çevrilir.

Açar sözlər: ingilis dramaturgiyası, absurdizm, psixoloji problemlər, təhtəlüur, dərketmənin itirilməsi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.04.2024; qəbul edilib – 30.04.2024

Understanding of human psychology in the work of Harold Pinter

Solmaz Alasgerova
Western Caspian University
E-mail: solmazalasgerova@mail.ru

Abstract. The psychological-philosophical analyzes of Harold Pinter, using the world of imagination, fantasy, interpret the existence of a gap between subconsciousness and material life, the question of society and the individual.

The difficulty of modern man in the connection of social relations, the existence of differences between classes and strata worries not one individual, but society as a whole. In the process of adaptation to the living conditions of modern society, self-affirmation becomes the most complex problem that modern man faces, which he often cannot solve.

Keywords: English drama, absurdism, psychological problems, subconscious, loss of understanding

Article history: received – 18.04.2024; accepted – 30.04.2024

Giriş / Introduction

Harold Pinter yaradıcılığında insan psixologiyasının dərki problemi araşdırmaya cəlb edilmişdir. İngilis dramaturqunun psixoloji-fəlsəfi təhlilləri, xəyal, fantaziya aləmindən istifadə

edərək təhtəlüurla maddi həyat arasında uçurumun olması, cəmiyyət və fərd məsələsinin qoyuluşu şərh edilir.

Müasir insanın sosial münasibətlərin qurulmasında çətinlik çəkməsi, sinif və təbəqələr arasında fərqlərin mövcudluğu bir şəxsi deyil, bütövlükdə cəmiyyəti narahat edir. Müasir cəmiyyətin həyat şərtlərinə uyğunlaşma prosesi zamanı özünü təsdiq etmə müasir insanın qarşılaşdığı ən mürəkkəb, çox zaman həll edə bilmədiyi problemə çevrilir. Özünü təsdiq etməyə keçmiş – bəzən hansı mənşədən olması (“Otaq” – “The Room”, Roza), bəzən isə hansı sosial təbəqədən çıxması (“Çay süfrəsi arxasında” – “Tea Party”, Disson) mane olur.

Əsas hissə / Main Part

Hakimiyyət və qəddarlıq, aqressiyanın köməyi ilə özünü təsdiq etdirmə və yadlaşma problemi əsas mövzu kimi müşahidə olunur. İlk pyeslərindəki qeyri-aydın, anlaşılmaz təhlükə sonrakı əsərlərində bir şəxsin üzərində hakimiyyətlə əvəz olunur. Havanın soyuq olması canlı aləmin yoxluğuna, həyatın məhvinə işarədir. Yaradıcılığının ikinci dövründə ictimai münasibətlərə baxışda dəyişikliklərin olması hiss edilir. Tənhalıq, yadlıq məsələsinə münasibət getdikcə bir qədər də kəskin istiqamət alır.

“Monoloq” (“Monologue” 1972) pyesində olub-keçənlər xatırlanır, səhnədə tənha kişi monoloq söyləyir. Bu dramdakı monoloq ənənəvi monoloqlardan nə ilə fərqlənir? Əsərin özü başdan-başa yeganə personajın monoloqundan ibarətdir, həm də tez-tez fasilələr verilir. Kişinin narahatlığı onun bir stuldan o birinə keçməsinə görünür. Monoloq bizə məlum olmayan dostuna müraciətlə deyilir. Keçmiş səhifələyərkən qırıq-qırıq xatirələr, bəlkə də uydurulmuş xəyallar təsiri bağışlayan əsərdə hətta kişi bəzi məqamlarda öz sözlərinə inanmır, “o sevimli zənci qadın heç vaxt olmayıb” deyərək qəhrəman öz “xatirələr”inə uydurma statusu verir.

Oyunlar haqqında danışan personaj sanki kimsə hücumundan müdafiə olunmaq istəyir. Rəqibin hücumunu dəf etmək, bütün zərbələrə, çağırışlara hazır olmaq, zirehli əlcəklər barəsində danışmaq qəhrəmanın təzyiq və təsirə məruz qalmasını sübut edir. Pinq-ponq, ya da masa tenisi oyununda zərbələri cəldliklə dəf etmək və hücumu fəndgirliklə təşkil edərək qalib olmaqdan söhbət açılır.

Son illərdə “pinq-ponq” siyasəti deyimi istifadə olunur. Ora-bura atılan topun iflas astanası

Rasional qavrayış tələb edən pyesləri oxuduqca belə qənaətə gəlmək olar ki, Harold Pinter özünəməxsus postmodern və absurd dramaturgiyaya müraciət etmişdir. Dramaturqun yaradıcılığında zaman və məkan anlayışları konkret deyil, sonluq namələumdür, sonluğu görmək olmur, yalnız oxucu tərəfindən təsəvvür edilir. Müəllif və tamaşaçı arasında birbaşa və güclü əlaqənin qurulması zərurəti də tədqiqat obyektinə çevrilir [4, s.602].

çırıntılara bənzədilməsi yerinə düşür. Topun hansı tərəfdən gələcəyi məlum deyil. Ehtiyatlı olmaq, qorunmaq instinkti zərbədən sonra psixoloji təsirin güclü olması ilə xarakterizə olunur.

Əsər başlayarkən xüsusi ad verilməyərək, “kişi” adlandırılan obrazın tənhalıqı vurğulanır. Adına görə fərqləndirməyə ehtiyac duymayan müəllif personajın psixoloji vəziyyətini ustalıqla təsvir edir. Bədii priyom kimi istifadə olunan xüsusi addan imtinaya Azərbaycan dramaturgiyasında da rast gəlinir. Elçinin “Su” pyesində tənha Qadının yeganə obraz olması və əsər boyu corab toxuya-toxuya susuzluq problemindən danışması və sonda daşib evi basan suyun içində tamamilə yox olması “Monoloq”dakı Kişinin gah nala, gah da mıxa vuran danışığını xatırladır. Həyatın ziddiyyətli və izah olunmaz olduğunu göstərərək müəllif sağlam düşüncə ilə öz həyatını və ümumilikdə özünü anlamağa qadir olmayan insan obrazı yaradır.

Zənci qızı dostu ilə görüşə gətirən Kişi Londonun mərkəzində yerləşən “Notting Hill Qeyt” adlı hotelin adını çəkir. Digər cütlüklər kimi dostunun orada yaşamaq istəmədiyini vurğulanır. “Parkın o biri tərəfi” dedikdə, sevgililərin hotel yaxınlığında yerləşən parklarda gəzişməsinə nəzərdə tutur və eyni zamanda özünün əlaqə qura biləcəyi bir kimsənin olmasını arzulayır. Daha xoşbəxt, daha gümrah yaşamaq istəyi dilə gətirilir, gənc olanda qədrini bilmədiyi həyatının il, ay və saatları xatırlanır. Gənc olanda günün iyirmi dörd saatını yatıram dedikdə, cərəyan edən hadisələrdən bixəbər olmaq nəzərdə tutulur [6, s.164-182].

“Sənin bölmən təhlükəli zonada idi” sözləri ilə nəyə eyham vurur? Sərt və tutqun baxışlı dostunun personaja yaxşı məlum olan hansısa gizli işlə məşğul olması göstərilir. Sifətinin qara olmaması səhv kimi dəyərləndirilir. Müəllifin gəldiyi qənaət belədir: zənci olmadığın üçün narahat olmalısan, zənci olmaq çox qürurvericidir.

Dramaturq sükut probleminə yenidən qayıdır. İyirmi səkkiz dəfə sükut kiçikhəcmli pyesdə oxucuya düşünmək üçün vaxt verir. Digər tərəfdən isə qəhrəman susmaqla dediyi sözlərdən daha çox fikir ötürür. İlk nəzərdə əhəmiyyətsiz hesab etdiyimiz kiçik detal belə böyük mətləblərdən xəbər verə bilər. Danışmayaraq hərəkət, jest və ya mimikalar vasitəsilə münasibəti ortaya qoymaq mümkündür. “Susmaq qızıldır” ifadəsi ilə H.Pinter yaradıcılıq kredosunu bir daha aydın və konkret şəkildə ifadə edir.

Müəllif sadə dildə yazdığı ehkamları, istehzanı anlama bilməyəni bu dramda açıq-açığına “axmaq” adlandırır. Siyasi mövzulara toxunaraq azadlıq əldə olunaraq matəmin bitməsi qənaətinə gələn Kişi obrazı müəllifin amalını açıqlayır. “Zənci olsaydım, bəlkə nəşə edə bilərdin” [1, s.37] cümləsi ilə, fikrimizcə, qara dərilili insanların əzmkar olmasına, hüquq və azadlıqlarının bərpası uğrunda mübarizə apardıqlarına işarə edilir. Bəs hansı səbəbdən dramaturq zəncilərin həyatı daha çox sevməsi qənaətinə gəlir? Bilirik ki, uzun dövr ərzində qul kimi istifadə olunan zəncilər aşağı təbəqədən hesab olunur, nəinki öz hüquqlarından, hətta vətən, ailə və şəxsi həyatlarından məhrum edildiklərinə görə, bu dünyadan ikiəlli yapışıq, hər işdə əzmkarlıq nümayiş etdirirlər.

Pyesdə səyahət zamanı havanın günorta isinməsi və çox yorğun olan zənci qızın qışqırması xüsusilə vurğulanır. Dramaturq zəncilərin şüuraltında inkişaf edən psixoloji komplekslərini çox yaxşı başa düşür və yeri gəldikcə təsvir etməyə çalışır. Qaradərillilər öz azadlıq, heysiyyət və milli mənşəyini var-dövlət, müstəqil dövlət və rahat yaşayışa dəyişmək istəmir. Zəncilər milli kimliyini azad olmaqdan üstün tutur, başqa xalqların onlara verdiyi azadlığı, normal həyat tərzini istəmir. Çünki həmin xalqlar əldə edə bilmədikləri azadlığı başqalarına necə verə bilərlər? Aqressiya, dəhşət və mübarizə əsrlər boyu səngimək bilmir, azadlıq əldə etdikdən

sonra da əgdərillilərə qarşı nifrət azalmır. İrqlər arasındakı fiziki-bioloji fərq daxili rəqabət, həşəd və qışqanclıq hissini sönməyə qoymur.

Maddi və mənəvi dünyanın qarşılaşdırılması ingilis dramaturqunun bir çox pyeslərində auditoriyaya düşündürür [5, s.97]. Qəhrəmanımız zənci qızın bədənini sevdiyini etiraf edir, dostu isə onun ruhunun vurğundur. Mənəviyyata, incə hissələrə üstünlük verən qaradərili qız isə Kişinin ruhunu sevir. Maddi və mənəvi aləm qarşılaşdırılır, şirin yalanlara görə qınaq diqqətimizi çəkir, bacarıqlı, məqsədli olmamaq tənqid edilir. Müasir insanın psixoloji problemləri sadalanır.

Pyesin yeganə obrazının şəxsiyyətin şizoid və şizotipik pozuntusundan əziyyət çəkməsini müşahidə edirik. “İnsanlarda emosional kütlük yaranır, qəribəlik və içə qapanma müşahidə olunur. Mənasız söhbətlər və hərəkətlərin təkrarı baş verir” [3, s.72]. Pyesin qəhrəmanı da məhz bu əlamətlərlə təsvir olunur. Əsərdə, həmçinin dostunun dəstəyinə, məsləhətinə, ünsiyyətinə və sevgisinə ehtiyac duyan, lakin bunu inkar edən bir şəxsin tənhalığı ortaya çıxarılır. Özünü hamıdan öndə hesab edən Kişi müstəqil və azad olmağı vacib sayır, qarşısına qoyduğu məqsədləri heç kimin təsiri olmadan qəbul edir, zənci qız və dostu ilə münasibətləri isə çox qarışıq, nizamsızdır. Tənqid etməyi sevən, asılılığı qəbul etməyən və öz səviyyəsinin yüksək olduğunu iddia edən personajın yalnız qalması, fikrimizcə, təbii hal kimi qarşılmalıdır. Öz axmaqlığını başa düşməməkdə, heç nə bacarmamaqda ittiham edilən dost, övladının olmamasında da günahlandırılır.

Əsərin sonunda qəhrəmanın ünsiyyət ehtiyacı məhəbbət, qayğı və nəvaziş göstərmək arzusu kimi üzə çıxır. Uşaqları sevmək, gəzməyə aparmaq, onlara gülməli əhvalatlar danışmaq istəyi yaranır ki, bəşəriyyət üçün getdikcə kəskinləşən əlaqə problemi bir daha qabardılır.

Bu pyesdə də qara rəngdən vasitə kimi istifadə edilir. Qara libas, qara saçlar və qara dəbilqə həyəcan və ya qorxudan rəngi solğunlaşmış bəniz ilə müqayisə edilir. Dəbilqə döyüş zamanı başı zədələnmə və yaralanmalardan qoruyan baş geyimidir. Müdafiə məqsədilə istifadə olunan dəbilqə rəmzi xarakter daşıyır.

Əsəri oxuyarkən insanların amal və məqsədsiz yaşaması, risklərə getməməsi, ağır öhdəlik-

lərdən qaçması, heç nə bacarmaması, qorxu hissi ilə həyat sürməsi, ölüyə bənzədilməsi diqqətimizi çəkən məqamlardandır.

Xatirələri danışmağı sevən qəhrəman özü-özünü inkar edərək gah ağrıdığı, gah da iyirmi yaşında olduğundan daha gümrəh olduğunu, indi artıq hər saniyənin qədrini bildiyini vurğulayır. Praqmatik olmağı şüar seçən Kişi məqsədi dəqiq müəyyən etmək, düzgün planlaşdırma aparmaq, qoyulan hədəflərə müvəffəq olmaq istəyir.

Tanınmış insanların və müxtəlif məkanların adını çəkməklə dramaturq diqqəti tarixi hadisələrə yönəldərək eyham vurur. Etibarlı yoldaş olduğu üçün dostunu Prussiya şahzadəsi Luis Ferdinandla tanış etdiyini yazır. Yəqin ki, Luis siyasi və bəstəkar fəaliyyəti ilə müəllifi özünə cəlb etməyi bacarır.

Dostunu müxtəlif məkanlara apardığını deyən Kişi yer adlarını çəkərkən müəyyən məqsəd güdür, oxucularının nəzərini hər hansı məsələyə yönəldir (2). Bretonlar isə Anqlo-sakson işğalına qədər mövcud olan və Böyük Britaniyanın cənub-qərbindən mühacirət edən etnik qrupdur. Yaşayış yerlərini, dil və mədəniyyətlərini, demək olar ki, unudan kelt ingilislərinin fransız dilində danışması ingilis dramaturqunu narahat edir. Bütün bu və ya digər problemlərin üstüörtülü şəkildə xatırlanmasından bədii priyom kimi istifadə olunur.

Əsl adı Sami Rozenştok olan Tristan Tzara haqqında eyham vurulur. O, yəhudi əsilli rumın və fransız dillərində yazıb-yaradan, dadaizmin banisi və sürrealist hərəkatın fəal iştirakçısı olan şairdir. Şübhəsiz ki, Tristanın müstəqillik carçısı olması müəllifin rəğbətinə səbəb olaraq pyesdə xatırlanır.

Tarixdə Torner soyadı ilə bir neçə şəxs yaddaşlarda qaldığından, məlum deyil ki, müəllif hansını nəzərdə tutur. Amma bu sözün latın dilində mənası yırtıcı, qədim fransızca çevirici deməkdir. Sözün etimologiyasından istifadə edərək insanların vəhşi təbiəti diqqətə çatdırılır, yoxsa hakimiyyətin devrilməsi arzusu ifadə edilir?

Amerikalı siyasi xadim Daniel Uebster, Şekspirin müasiri ingilis dramaturqu Con Uebster, kanadalı aktyor Viktor Uebster və başqa bu kimi bir çox tanınmış insanlar bu soyadı

daşdığından ədibin hansını nəzərdə tutması və nəyə işarə vurması bizim üçün qaranlıq qalır.

Obrazın dilindən eşitdiyimiz, yəni onun həyatında baş verən hadisə və əhvalatların şəxsi nöqtəyi-nəzər ilə təhlil edildiyinin şahidi oluruq. Hadisələrin uydurma və ya həqiqət olması sual altındadır. Bəzən bizə elə gəlir ki, zənci qadın haqqında xatirələr illuziyalardır, yalan təəssürlərdir. Təsəvvür olsa da, tamaşaçılar qəhrəmanda özlərinə məxsus əlamətləri axtarırlar, çünki qəribəlik, qapalıq, mənasız söhbətlər, özünə yüksək dəyər verərək başqalarını heçə saymaq, eyni hərəkət və sözləri təkrar etmək kimi xüsusiyyətlər onlara yaxşı tanış idi.

Bəzi tamaşaçılar və obraz arasındakı oxşarlıq mütəşəkkiliyin olmamasında, həyatda öz yolunu seçə bilməməsində, qeyri-məntiqi hərəklərə yol verməsində özünü göstərir. Bu insanlar davranışına diqqət etməyən, istəklərinə tabe olan “zəif Eqo”lu hesab edilir və şizotipik şəxsiyyət pozuntusundan əziyyət çəkirlər.

Fiziki və sosial təzyiqlər daxili münəqişələrin düzgün dəyərləndirilməsinə, hadisələrə yanaşmada subyektivliyə üstün mövqe verilməsinə aparıb çıxarır ki, dramaturq da bu məsələlərə diqqət yetirir.

Anlaşılmaz dünyada tək qalmaqdan qorxan absurd teatr personajları birlikdə qalmağa üstünlük verir, nə edəcəklərini başa düşməzlər, həyat missiyalarını dərk etmədən xaotik davranış nümayiş etdirirlər. “Monoloq” pyesində isə tənha kişi və onun qarmaqarışq halda danışması insanı öz həyatının mənası barədə düşünməyə məcbur edir və depressiv vəziyyətə salır. Absurd teatrın əsasını qoyanlardan biri olan Samuel Bekketin (Samuel Beckett, 1906-1989) “Heç nədən real bir şey yoxdur” sözləri həyatımızın puçluğunu nəzərə çatdırır və H.Pinter dramaturgiyası ilə uzlaşır [7].

Pinter qəhrəmanlarının hiss etdiyi qorxu ölüm qorxusudur. Ölüm insan həyatının məhkumluğunun simvolu kimi göstərilir. Ölümün qarşısını almaq insanın qüvvəsi xaricindədir. “Bilqamıs” dastanından tutmuş “Kitabi-Dədə Qorqud”a kimi və ondan sonra da Azərbaycan və dünya ədəblərinin əsərlərində ölümsüzlüyə nail olmaq üçün axtarış aparan surətlərin yaradılması və bu problemin bədii həlli sübut edir ki, onlar ölümün qaçılmazlığı ilə razılaşırlar.

Bu pyesdə şüurun çıxılmaz vəziyyətə düşməsi, dərkətmənin itirilməsi və baş verənlərin mahiyyətinin yoxluğu ortaya qoyulur. Həyat ritminin pozulması Kişini gerçəklikləri sanki pəncərə arxasından izləyən insana çevirir. İnsanın mənəvi aləminin anlaşılmazlığı absurdluq yaradır. Həyatın görünən tərəflərini dərk etmək cəmiyyətin sosial-siyasi sistemini, ictimai münasibətləri, normaları, hakimiyyətin təşkili prinsiplərini məhv edir. “Söz oyununun toru”nda ilişib qalan Kişi öz sözlərinin həqiqət olub-olmadığına inanmır, ünsiyyət isə dəyərini itirir. Emosiyaların dəyişməsi ilə həyat faktını canlandırın düşüncənin mürəkkəbliyi ortaya çıxır.

Hadisələrin başvermə məkanı qeyri-müəyyəndir, obrazın daxili nitqə bənzəyən danışığının həqiqətə bağlılığı çox azdır. Digər pyeslərdə də hərəkətin məhdudluğunun şahidi oluruq. “Monoloq”da isə hərəkət Kişinin bir stuldan digərinə keçməsindən ibarətdir, yəni onun boş səhnəyə çıxaraq stulu götürüb açıqlama verməsində heç bir süjet xətti izləmirik. Süjet xəttinin olmaması absurd teatrın əsas xüsusiyyətlərindəndir. Əsər personajın düşüncəsi əsasında formalaşır, gözlənilmədən həqiqətlər açılır. Pyesi oxuduqdan sonra oxucu uzun müddət təsir altında qalır, hər deyilən kəlmənin mənasına varmaq istəyir.

Nəticə / Conclusion

Absurdizmə xas əlamətlərin Harold Pinter pyeslərinin əksəriyyətində müşahidə edilməsi ünsiyyət əskikliyi, tənhalıq problemi, həyatın mənasızlığının nümayiş etdirilməsi ilə yekunlaşmır. Hətta dialoqlar belə monoloqları xatırladır, daxili nitqdən istifadə edilir, sükut ritorik vasitə rolunu oynayır, dərkətmə itirilir, qeyri-məntiqi hərəkətlərə yol verilir. Sözlər və hərəkətlərə nisbətən sükut vasitəsilə daha çox fikir ötürülür.

Əsərin yarımçıqlığı təəssüratı, nəticənin naməlumluğu, qəhrəmanın öz tənhalığına sevin-

məsi bir tərəfdən çaşdırıcı təsir bağışlayır, digər tərəfdən insanlar arasındakı qəribə uçurumun və eyni zamanda, anlaşılmaz birliyin olması hiss olunur.

Harold Pinterin dramlarında ən kiçik detallara qədər təsvirin verilməsi tənqidçilər tərəfindən naturalizm əlaməti hesab edilir, lakin dramın absurd tərəfini qabartmaq üçün qarmaqarışlıq, təkrar olunan, öz ətrafında dövrə vuran, realistiyyəni qoruyan dialoqlar və monoloqlar naturalizmə səthi yanaşma olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyat / References

1. Novruzov, T., Nəzərova, A. XVII-XVIII əsrlər Avropa ədəbiyyatı. – Bakı: Orxan, 2018. – 530 s.
2. Pinter, H. Tənha yolçu. (İngilis dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi Xəyalə Məmmədovadır). – Bakı: Ünsiyyət, 2007. – 152 s.
3. Canpolat, U. Psixoloji söhbətləri. Kendinizi nasıl hissetmek isterdiniz? – İstanbul: Timaş yayınları, 2010. – 397 s.
4. Greaves, İ. Bottling Pinter: the Making of the 2002 Pinter at the BBC Season. June 2020, Historical Journal Of Film Radio and Television 40(3):1-18, p.602-619, DOI: 10.1080/01439685.2020.1778315
5. Howard Pearce. “Loving Wrong” in the Worlds of Harold Pinter's Moonlight and David Mamet's Cryptogram. Journal of Dramatic Theory and Criticism, Fall 2000.
6. Pinter, H. Plays 3 / H. Pinter. – London: Faber & Faber, Incorporated, 1996. – 261 p. http://shiraz.fars.pnu.ac.ir/portal/file/?970459/Pinter_Harold_-_Plays_3_Faber_1991_.pdf
7. Roger Pic. Samuel Beckett. <https://www.poetryfoundation.org/poets/samuel-beckett>

Анализ психологии человека в творчестве Гарольда Пинтера

Солмаз Алескерова

Западно-Каспийский Университет

E-mail: solmazalaserova@mail.ru

Резюме. В психолого-философском анализе Гарольда Пинтера, используя мир воображения, фантазии, трактуется наличие пропасти между сознанием и материальной жизнью, ставится вопрос об обществе и личности.

Сложность современного человека в замыкании социальных отношений, наличие различий между классами и слоями волнует не отдельного человека, а общество в целом. В процессе адаптации к условиям жизни современного общества самоутверждение становится самой сложной, зачастую не решаемой проблемой, с которой сталкивается современный человек.

Ключевые слова: английская драма, абсурдизм, психологические проблемы, подсознание, потеря сознания